

SZEMLE

Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kőtestáblákban. Bp., 1969. 416 l.

Az elmúlt két évtizedben hazai és külföldi folyóiratok hasábjai, majd 1957-től önálló kötetek jelzik, hogy a magyar középkor eddig „terra incognita”-ként számon tartott héber művelődéstörténetének talaján megvetették lábukat a kutatók. *A Magyar—Zsidó Oklevéltár* fontos és eddig ismeretlen összefüggéseket tár fel gazdaságtörténetünkben (MZSO. V/1—XI. Bp., 1957—1968. Szerk. és kiad. GRÜNVÁLD Fülöp és SCHEIBER Sándor), 1960-ban pedig megjelent a magyarországi zsidó feliratok gyűjtőkötet, amely művelődéstörténetünk vonatkozásában nyújt kiegészítést (SCHEIBER SÁNDOR: *Magyarországi zsidó feliratok.* Bp., 1960.). A most ismeretetésre kerülő munka a magyar középkor héber könyvkultúrájának feldolgozását végzi el.

A XI—XVII. században hazánkban forgatott és olvasott héber kódexek közül egy sem maradt teljes, eredeti formájában ránk. Számos kötet nyomtalanul süllyedt el, mások pedig kőtestáblákban, előzék-lapokon, bordacsíkokon küldik üzenetüket történeti könyvtáraink, levéltáraink polcairól. A tartalmilag és földrajzilag szétszórt maradványokat a szerző felkutatta és a töredékek vallomása nyomán sikerült rekonstruálnia a magyarországi héber könyvkultúra első századait, a könyvnyomtatás elterjedéséig. A neves elődök — KOHN Sámuel, BÜCHLER Sándor — úttörő, de szórványos kezdeményezésére megindult kutatómunka határozott és teljes eredményt hozott. A szerző a kötet első részében bemutatja és történeti háttérbe állítva tárgyalja a héber könyvkultúra hazai centrumait. A tudományos alaposággal megrajzolt elemzések során kirajzolódó kép bizonyoságot ad, hogy a tárgyalt időszakban a történeti Magyarország északnyugati városait kell a hazai héber könyvkultúra központjainak tekintenünk. Bártfán, Georgius PETRI egykori könyvtárából

kerültek elő kódexmaradványok. Pozsonyból a városi levéltár és a káptalan egyes köteteinek könyvtábláiban maradtak töredékek. Sopron a magyar—zsidó múlt egyik fellegvára, — a zsinagóga és számos oklevél mellett, a legnagyobb számban őrizte meg a kódexemlékeket is. Kőszegen egy Tóra nyomát sikerült felkutatni. Esztergomból liturgiai könyvek, biblia és talmud-példányok egykori jelenlétét bizonyítja a szerző.

Természetes, hogy a fellelt töredékek jelenlegi lelőhelyei csak nagy általánosságban utalnak a kódexek eredeti provenienciájára. A munka részletes elemzéssel mutatja ki a történetileg nem igazolt lelőhelyek és a maradványok kapcsolatát. E kutatások eredményeként állapítja meg a kassai Szent Erzsébet-egyház könyvtárából kiemelt kötetek eredetét, vezeti vissza a jelenleg Besztercebányán található fragmentumot Trencsénbe, egy Érsekújváron talált maradványt Galgócra, a szentgyörgyi leletet Bazinba, stb.

Külön kell szólnunk a munka Budával foglalkozó fejezetéről, nem csak azért, mert eddig ismeretlen Corvinák és más érdemes hungarikák nyomába vezet el, hanem azért, mert itt találkozunk legközvetlenebbül a kötet egyik fő érdemével. A hazai héber könyv múltját a tudós szerző nemcsak a megtalált töredékek szinte járhatatlan útjain követi, hanem kitér az egykorú forrásokban megemlített kódexek sorsára is. Így jut el az első, Magyarországon említett héber kéziratához az 1083—1095 években, amely a pannonhalmi bencés monostor könyvtárában levő Zsolttárcsönyv volt. Budával kapcsolatban természetesen a héber Corvinák felkutatása jelenti a legnagyobb eredményt. A források helyes értékelése azt bizonyítja, hogy Mátyás könyvtára ha nem is bővelkedett, de büszkélkedett jó néhány héber kódexszel. A szerző bizonyítékokat sorol fel, hogy az általános megjegyzéseken túl BRASSICANUS, SZÉKELY István pozitív értesülései ebben a vonatkozásban is megállják a helyüket. Említés

esik a wittenbergi egyetemi könyvtárba került, majd onnét tovább hánykolódó héber Corvinákról. Különösen fontos lenne ezek további útját felderíteni, talán valahol hozzáférhetőek ma is. Itt jegyezzük meg, hogy az egyetem krónikása M. Aurogallus könyveivel együtt említi e Corvinákat (FRIEDENSBURG, W.: *Geschichte der Universität Wittenberg*. Halle a. S., 1917. S. 239.). Talán elképzelhető, hogy AUROGALLUS, aki SYLVESTER János héber professzora volt, valamelyik munkájában szót ejt a kódexekről.

Bizonyosan ilyenek tekinthető — bár Mátyás halála után került oda — Jonatan ben Uzziel Targuma (arám fordítás) a Prófétákhoz. Érdekes humanista-reformációs művelődéstörténeti összefüggést bizonyít Mose MAIMUNI משה מיימון-ja, amely a budai vendégtanár, Simon Grynaeus kezén keresztül Münsterhez került, aki Logica Rabi Simeonis címmel 1527-ben Bázelen adta ki. Esetleg érdemes felfigyelni arra, hogy Münster Johannes Campensisnek dedikálja a könyvet. CAMPENSIST viszont mint magyar diákok héber professzorát ismerjük Krakkóból (DÁN R.: *Benczédi Székely István Zsoltároskönyvének forrásaihoz*. Filológ. Közl. 1967. 151—155). Másrészt tudomásunk van arról, hogy Campensis szoros kapcsolatban állt Mária királynővel, akinek rendszeresen küldött könyveket, héber vagy héber vonatkozású irodalmat is (NOSZKAY Ödön: *Oláh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai*. Érsekújvár 1903, 73. l.). A budai zsidók héber könyveit a szerző Szófiából is kimutatja, Jénából karaita Tóra-kommentárra bukkan és bemutat egy budai héber illusztrátort Jehuda ben MEIR HA-KOHEN személyében, akinek műve Mainzba került. A korabeli héber irodalom is megemlékezik a könyvekről, a szerző ezeket az eddig ismeretlen utalásokat is végigkíséri. Ide tartozna egy további kéziratot, amely a hazai rezponzumirodalom első képviselőjének, Naftali ben Jicchak ha-Kohennak munkája, keletkzésének idejét 1505 körülre tehetjük, BÜCHLER szerint száz évvel később még használatban volt (BÜCHLER Sándor: *A zsidók története Budapesten*. Bp. 1901, 61, 82 l.). Ellenőrizhetetlen megjegyzést tesz a témakörben GASTFREUND, amennyiben egy korábbi, talán 1420 körül szerkesztett Eizik Tyrnau-féle rezponzum-gyűjteményt feltételez (GASTFREUND, I.: *Die Wiener Rabbiner*. 29. l.).

Scheiber Sándor munkájának második részében katalógusba rendezi a magyarországi héber kódexmaradványokat. A szakcsoportosítás első feltétele a fragmentumok, a szó szoros értelmében vett töre-

dékek azonosítása volt. A tudós szerző ebben a hatalmas ismeretanyagot követelő feladatban is fölüenyés biztonysággal jár el. 11 szakcsoportba rendszerezi a szövegeket, tételenként megadja az azonosított szövegek adatait, majd a jelenlegi előhelyet, jelzetet. Annotációiban könyvtörténeti kutatásai alapján megállapítja a töredék provenienciáját, más kapcsolatait, majd a vonatkozó irodalmat. A Biblia szak 63 tételből áll, a Háftárat (prófétai szöveg a liturgiái gyakorlatban a Tóra fejezeteinek kísérőlekiója) 4 fragmentumon sikerült azonosítani, a Targum (arám bibliafordítás) két töredékben került elő. Az exegézisek sorában Salamon Jicchaki (Rasi) népszerű bibliakommentárját találjuk. A Talmud is igen olvasott volt a középkorban, 25 különféle fragmentum bizonyítja, további hét kommentárral szerepel. A Midras témaköréből sikerült unikumot is bemutatni, a Pokol traktátusból a szerző szövegpróbát ad a szakkutatók számára. A Törvénykódex csoport 13 tételt mutat fel, jobbra Maimuni Misne Tora c. könyvének részleteit. A Liturgia és Liturgiakommentár csoport természetesen nagyobb tételezámmal szerepel, összesen 40 maradvány. A Történelem szak a szerző és a mindenkor olvasó legnagyobb sajnálatára csak két jelentéktelen töredéket tartalmaz.

A sokrétű és rendkívüli bibliográfiai ismerettel feldolgozott anyag számos mutatót igényel a használatban. A kódexmaradványok lelőhelyeinek betűrendes sorát a kódexmaradványok provenienciájának mutatója követi. A szakkutatók számára készült az előforduló pjjutok (liturgiai versek) jegyzéke a sorkezdő szavak betűrendjében. Bibliográfia címszó alatt találjuk a felhasznált irodalmat, majd külön jegyzékben a magyarországi héber könyvek irodalmát. Az index a hivatkozásokban szereplő tudományos művek szerzőinek névmutatója. A német nyelvű összefoglaló után a kódexmaradványok facsimiléi kaptak helyet. Könyvtörténeti irodalmunknak e kitűnő eredménye tartalmi értékeinek megfelelő formában látott napvilágot. A borítófotó Farkas Tamást, a hibátlan tipográfia az Akadémiai Nyomdát dicséri.

DÁN RÓBERT

Dümmerth Dezső: Pest város társadalmá 1686—1696. Bp. 1968. Akadémiai Kiadó, 308 l.

Társadalomtörténeti szakirodalmunk értékes gyarapodása e kötet, melynek alcíme: *A török hódoltság utáni első évtized lakosságának gazdasági, társadalmi és személyes életviszonyai Mária Terézia koráig*. A török uralom után újra berendezkedő

város vegyes összetételű lakosságának letelepedését, eredetét, vagyoni helyzetét, művelődési és családi viszonyait, társadalmi rétegződését vizsgálja, majd — későbbi évtizedekre is kitekintve — személyi (családi) ún. „törzslapokon” tájékoztat a korszak szinte valamennyi városi családjáról. Külön ki kell emelnünk a kötet rendkívül alapos forrásgazdagságát: szerző az állami, városi, vármegyei, egyházi és testületi ügyintézés teljes levéltári forrásanyagát feltárta. A közismertebb iratfajták mellett (így p. o. a kamarai adminisztráció iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek stb.) feldolgozta a telekkönyvek, végrendeletek és egyházi anyakönyvek teljes név- és adatanyagát. Ezek alapján tanulságos genealógiai megállapításokat is tett. Általános társadalomtörténeti eredményeiről most nem kívánunk szólni. Itt elsősorban művelődéstörténeti adalékait említjük.

A képnék ez a része meglehetősen negatív. A fiatal, gyors ütemben fejlődő város kezdettől fogva erőszakos légkörében a művelődési tényezők kevés szerepet játszottak. Műalkotásként egy-két harangról hallunk; szobrász, muzsikás a polgárok között csak később tűnik fel. Az irástudatlanság feltűnően nagy volt: az írás alapján megismert 39 polgár közül 15 volt erősen nehézkes írású vagy irástudatlan. Az iskolázás kezdetleges fokon állt: csak egytanítós alsófokú német és magyar iskola működött; a tanítók a társadalmi ranglétra igen alacsony fokán álltak. A végrendeletekből kitűnik, hogy a polgárság művelődési igénye minimális volt. A legszükségesebb berendezési tárgyakon kívül az akkori luxuscikkek (lámpa, spanyolfal, szőnyeg, függöny, hangszer, tükör, falóra stb.) alig szerepelnek. Feltűnően sok viszont a képek száma. Ami a könyveket illeti: a hivatalnoki és tiszti családok végrendeleti leltárai ilyenekről nem tesznek említést, csupán a plébánosnál említenek egy kalendáriumot. Egy rác kereskedőnél s öt iparosnál maradt meg a hagyatékban egy-két könyv; két építőmesternél műszaki szakkönyvek is. Egyedül egy fürdős-sebésznek volt a megmaradt források szerint nagyobb könyvtára: 27 kötet orvosi és gyógyszerészeti szakmunka.

A művelődés terén Pest városa elmaradt a folyamatosan fejlődő felvidéki városok mellett: a szerzés, a berendezkedés igényei bensőségesebb művelődés kibontakozását nem tették ekkor lehetővé.

TÓTH ANDRÁS

Tóth Ede: Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdeté (1826—1874). Budapest 1967, Akadémiai Kiadó 341 l.

MOCSÁRY Lajos a XIX. századi függetlenségi politika egyik kiemelkedő alakja, aki elsősorban haladó, liberális nemzetiségi politikusként ismert a köztudatban. KEMÉNY G. Gábor munkája nyomán több mint egy évtizeddel ezelőtt napvilágot látott *Válogatott írásai* után most TÓTH Ede könyve, az eddig jobbára homályban maradt mozzanatok feltárásával, olyan részletűs történeti portréval gyarapította történelmi irodalmunkat, amely befejezetlensége ellenére lehetővé teszi, hogy MOCSÁRY jelentőségének, közéleti szerepének az eddigieknél realisabb mérlegét elkészítsük.

A középnemesi születésű, birtokát mindvégig megtartó Mocsáry az 1848-as forradalom és szabadságharc alatt betegsége miatt külföldön tartózkodik. Hazatérése után az eluralkodó rezignáltság, forradalomellenes szemlélet fölötté sem múlt el nyomtalanul, bár első politikai írásaiól is kicsendül a reformkori liberalizmus mérsékelt, de optimista hangvétele. Politikai pályafutását DEÁK Ferenc felirati pártjában kezdte, 1865-ben TISZA Kálmánhoz csatlakozott, 1867 és 1869 között borsodi (ellenzéki) alispán, majd Miskolc országgyűlési követe. Mint publicista a Deák-párt és Tisza Kálmán pártja közötti fúzió megakadályozására irányuló politikát folytat. MOCSÁRY elvi függetlenségi politikus, aki nem járta végig a „balközép” elvfelelősi politikájának útját. A fúzió előtt elhagyta őket, s jelentős szerepet játszott a Függetlenségi Párt megalapításában, melynek egy ideig elnöke is volt.

MOCSÁRY mindvégig a perszónalunio híve, az osztrák—magyar közös ügyek ellensége, intranzigens függetlenségi politikus maradt. Tóth Ede könyvéből megtudjuk, hogy nemzetiségpolitikai magatartása és a magyar függetlenségi gondolat milyen szoros egységet alkot gondolkodásrendszerében. Ez az anyagilag független középbirtokos a tönkrement dzsentrivé süllyedő középnemesség tipikus útját nem csupán nem követi, hanem éppen ellenkezőleg, inkább balra tolódik.

Kortársai közül elsősorban a nemzeti-ségi kérdésben elfoglalt álláspontjával tűnik ki. A kérdés végleges megoldását a szabad verseny érvényesülésétől várta; a nem-magyar népekkel való megegyezést az abszolutisztikus törekvések ellensúlyozása céljából is szükségesnek látta. Felismerte, hogy a nemzetiségek feletti uralom csak Bécs támogatásával, tehát a politikai önállóság jelentős korlátozásával tartható fenn. S míg a magyar politikai vezető réteg zöme Bécs felé hajlott, MOCSÁRY a nemzetiségekhez közelített — Bécs ellenében.

TÓTH Ede hatalmas forrásanyag ismer-

retében írta meg munkáját. Gondos elemzéssel mutatja be a család anyagi és birtokviszonyait, MOCSÁRY fiatalkorát. Igen árnyaltan ábrázolja a politikai életet, a korban felvetődő valamennyi vitás kérdést, s az abban elfoglalt álláspontokat is élénk állítja. A munka rendkívül gondolatgazdag. Más kérdés, hogy néhol kiváló felismerések bújnak meg félmondatokban, ugyanakkor felszínes, fölöslegesnek tűnő elemzések is kitölteneik oldalakat. A könyv — mint korábban is kifogásolták — adós marad Mocsáry bírálatával. Mert azt, hogy a szerző néhol kimutatja Mocsáry álláspontjának osztályhelyzetéből fakadó korlátait, nem tekinthetjük kielégítő kritikának. A szerző nem fejt ki eléggé, pedig csak úgy érthető teljesen a vizsgált személy életműve, hogy 1848 után is egy valójában tisztán középneemesi liberális szemlélettel még sokáig lehetett a polgári haladást szolgáló, mint ahogy a legtökéletesebb egyéni polgári származás, meghatározottság, sőt gondolkodás sem feltétlen garanciája a progresszív magatartásnak. Természetesen számos kérdés megoldása egy feltehetően következő kötetre vár, melyben tükröződnie kell annak is, hogy MOCSÁRY elsősorban nem elméleti, közírói és napi-politikai tevékenységével emelkedett ki kortársai közül, hanem azzal, hogy egy rohamosan demoralizálódó politikai közéletben megőrizte elvhűségét és emberi erkölcsi tartását.

SZÁSZ ZOLTÁN

Szabó Ervin 1877—1918. (Az anyagot gyűjtötte, vál., szerk. és jegyzetelte: REMETE László.) Bp., 1968, Főv. Szabó Ervin Könyvtár. 353 p., 8 t. 36.—Ft.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. évi, Szabó Ervin irodalmi hagyatékának kiadását elrendelő határozatának mind a mai napig nem sikerült érvényt szerezni. Halálának ötvenedik évfordulójára is csupán apró részletet törlesztettek a régi adósságból: a két már korábban megjelent válogatás (az egyik: *Szabó Ervin válogatott írásai* címmel 1958-ban, a másik: *Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtár-tudományi, művelődéspolitikai cikkeinek gyűjteménye 1900—1918.* címmel 1959-ben látott napvilágot) után csak egy újabb, harmadik gyűjteménnyel gazdagodtunk.

Az összeállító, REMETE László rövid bevezető tanulmánya nem vállalkozik az egész életmű érdemi elemzésére, s ezt nem is róhatjuk fel hibájául. Annál nagyobb érdeme, hogy ha tömören is, de összefoglalja SZABÓ Ervin működéséről az idők során kialakult, egymásnak nem egyszer ellentmondó nézetek történetét; utal a

tevékenységének megítélésében bekövetkezett jelentősebb fordulatokra, s bár óvatosan, de mégis csak állást foglal a megítélések helyes vagy helytelen voltát illetően.

A kötet anyaga három részre oszlik. Az első újság- és folyóirateiküket tartalmaz, továbbá azt a bevezető tanulmányt, amelyet SZABÓ Ervin Marx—Engels válogatott műveinek magyar kiadásához írt. Nem helyes tehát „kiadatlan” írásoknak nevezni őket, amint a válogatás teszi! A közölt cikkek tematikája rendkívül gazdag, a szerkesztőt ezúttal nem korlátozta tartalmi szempont. Az írásokban szó esik statisztikáról, gyermekhalandóságról, a cárizmusról, a tudomány és a művészet szerepéről, a sajtószabadságról, a magyar és külföldi munkásmozgalom kérdéseiről, Marx közgazdaságtanáról. Akad köztük vitairat és könyvismertetés is.

Talán mind közül a legizgalmasabb az olasz szocialista párt 1902. évi imolai kongresszusáról remek jellemzőberővel megírt beszámoló, mely betekintést enged a munkásmozgalom és munkáspártok századeleji életébe, leírásai nyomán megelevenednek a szenvedélyesen vitatkozó szónokok, a kongresszus mozgalmas eseményei.

A Marx és Engels válogatott művei második kötetéhez készült bevezetés elsősorban frissességével, elevenségével, egyéni megfogalmazásával tűnik ki, a hasonló műfajú írások többnyire száraz előadásmódja után szinte felüldít, lebilincsel. Emiatt — noha kissé terjedelmes — közlése mégsem tekinthető indokolatlannak.

SZABÓ Ervin cikkei, tanulmányait olvasva még erősebben érezzük művei teljes, kritikai kiadásának hiányát!

A kötet második része már nem az ő műveit, hanem a halála után megjelent nekrológokat, visszaemlékezéseket, méltatásokat és bírálatokat közli. Korai halála — 41 éves volt! — egy pillanatra elcsendesítette a szembenálló felek küzdelmét, a megemlékezések a tisztelet és fájdalom hangján szólnak. Keserűen jegyzi meg az egyik: „Épp most, a legnagyobb veszélyek és a legnagyobb remények közeledtekor hagyott itt bennünket.” A temetéséről közzétett beszámoló ma is megrendítő olvasmány.

A későbbiekben már megszólal és mind erősebbé válik a bírálat hangja is. Ebben azonban nincs semmi kegyeleltérség. SZABÓ Ervin nagyra értékelte a kritika szabadságát: „A tudományos bírálat joga a legnagyobbakkal és a legkisebekkel szemben egyaránt abszolút jog — több: abszolút kötelesség” írta, és e mondas szellemében cselekedett. Tekintélyeket nem tisztelve muta-

tott rá arra, amit túlhaladottnak, elavultnak, tévesnek tartott. A vitát, a nézetek harcát a fejlődés nélkülözhetetlen rugójának, hajtóerejének tekintette: „... csak az a mozgalom beteg, amelyben az elmélet dogmává, a harmód szokássá lett, amelyben kételkedni, amelyen változtatni senkinek eszébe sem jut.”

Tanulságos elolvasni ideológiai hibáival, tévedéseivel foglalkozó cikkeket. Fél évszázad alatt az értékelés nem egyszer változott, a bírálatok többnyire éles politikai harc közepette születtek, és nem mindig voltak mentesek túlzásoktól, elfogultságtól. Tíz évvel halála után például szemére vetették, hogy nem ismerte fel az objektív történelmi fejlődés törvényei előírta helyes utat; hogy az út, amelyen haladt, zsákutca volt; hogy nincs már magyar munkásforradalmár, aki bármely lényeges kérdésben az ő követőjének vallaná magát; hogy idealista, aki revidálta a marxizmus alapvető tételeit, s hogy elvetette a pártot, mint alapvető harci eszközt.

Újabbán — jelentőségének, érdemeinek, tudásának, jó szándékának, becsületességének elismerése mellett — a kritikai észrevételeket azzal az igen fontos megjegyzéssel egészítették ki, hogy a munkásmozgalom történetének mindenfajta egyoldalúságtól, torzítástól való megtisztításához az is hozzátartozik, hogy SZABÓ Ervint — aminthogy másokat is — nem szabad a ma szemüvegén keresztül nézni, hanem azt kell vizsgálni, hogyan hatott saját korában.

A kötet harmadik része kifejezetten e gyűjtemény számára íródott kortársi emlékeket gyűjt csokorba. Az olvasók egy része bizonyára némi gyanakvással kezdi a lapozgatást, félve, hogy hasonló kiadványokból már ismert, nagyon is vegyes értékű memoárokat talál majd, amelyekben a jószándék nem pótolhatja a tehetőségtelenséget. Semmitmondó frázisok helyett azonban ezúttal igaz élvezetet, gyönyörűséget nyújt csaknem kivétel nélkül valamennyi írás ebben a részben is! Legfőbb erényük nem ismereteinket adatokkal, tényekkel gazdagító voltukban rejlik (noha ez sem elhanyagolható szempont), hanem az emlékek érzelmi telítettségéből, személyességéből fakad. A sorok közül kiáramló szeretetet sehol sem érezzük mesterkéltnek, erőltetettnek. A beszámolókból megismerjük SZABÓ Ervin hétköznapjait, erényeit és apró gyengeségeit egyaránt, jelentéktelennek tűnő kérdésekben elfoglalt álláspontját (szerette-e MAY Károly műveit, milyen volt, mint főnök, mint barát?), egyszóval az élő

embert a maga összetettségében, bonyolultságában.

A kötethez csatolt bibliográfia értékes anyaggal egészíti ki a 1958-ban közreadott korábbi gyűjtést, mind SZABÓ Ervin saját művei, mind a róla szóló irodalom tekintetében. Külön öröm, hogy névmutató is készült hozzá, ez ugyanis a könyvtári kiadványok esetében ritkaságszámba megy. A mellékelt képanyag, rendkívül érdekes, kár hogy a műszaki kivitel ezúttal is nagyon gyenge minőségű. A kötet szerény, sőt inkább szegényes külalakja nem méltó a feladathoz, amelyet betölteni hivatott,
PÁLVÖLGYI ENDRE

Munkás-ének 1919—1945. Budapest, 1967, Zeneműkiadó.

A munkásének nem más, mint a hazai, népi folklór-zenének; — amely paraszti eredetű, — urbánus-jelleget, alig pár évtizedes hajtása, amelyet a gyári, iparosítási mozgalmak fejlődése, valamint az elnyomó rétegeket leleplező és ellenük küzdő, újabbban az úgynevezett protest-songok, ötvözetek egybe. Ezek az énekek megtalálhatók már az évezredek munkadalokban, a középkori vásári lamentációkban, majd az amerikai-néger spirituálékban, de kifejlődni és elterjedni csak századunk elején kezdtek szerte a nagyvilágban. Az első, modern tömegdal a francia forradalom Ca Ira-ja volt a múlt században és ezt követték mind nagyobb számban a negyedik rend tiltakozó dalai. GAY és PEPUSCH 1728-ban írt *Beggar's Operájában* a nép még nem énekelte felszabadulási dalait, ezek még nem voltak tiltakozó énekek, de énekeltek gúnydalokat, amelyek már kikezdték a kapitalistákat, mint ahogyan a Luddita-mozgalom is, minden hiányossága és tévedés ellenére, mégis csak a gépi-robot, a modern ipari rabszolgaság ellen küzdött.¹

A munkásdal tehát nem új keletű, mint ahogyan azt a konzervatív folklóristák szeretik feltüntetni, hanem *szerves folyamata* egy munkás-kultúrfejlődésnek, önálló része a munkás-zenének és nem beágyazott mellékhatása a folklór-irodalomnak. Hazánkban a tanácsköztársaság utáni években kezdett gyökeret verni. Erről írta ARMA Pál, 1934-ben Párizsban megjelent hat tömegdalához a következőket:

„A proletárdal a munkásosztály harcainak szerves terméke és kísérő jelensége. A dal, amely a proletariátus forradalmi harciban keletkezik, osztályérdekeinek, gondolatainak és részeseinek kifejezőjévé válik: a forradalmi harci dal.

¹Minderről, akit ez a téma érdekel, értékes adatokat találhat MARÓTHY János: *Zene és polgár, zene és proletár* (Bp. 1966. Akadémiai Kiadó) című értékes tanulmányában!

A forradalmi, harci-zene nem szórakozásra szolgál, hanem a felszabadulásért küzdő proletariátus komoly és erős fegyvere. A forradalmi dal a széles, dolgozó tömegek számára meghatározott és tudatosan alkalmazott agitációs és propagandaszköz: tömegzene.”

Ezt a kulturmunkát hazánkban a húszas évek közepe után szervezett munkás népdalkórusok vették kezükbe, amelyek közül az elsőt SZABÓ Ferenc alapította 1928-ban, az egykori AMSZ² keretében.

A magyar népdalkórusok úttörői közé tartozott JUSTUS György zeneszerző, aki az addigi szirupos és hazaffyas kórusok helyett a harcoss, munkásnépdal kórusokat kezdte megszervezni. Magát a népdalkórust így határozta meg: „A népdalkórus a népdal tudatos alkalmazása a szocialista mozgalomban... A népdalkórus osztályöntudatos zene-együttes, mely az általa megismert népzenei anyagot olyan formában közvetíti, hogy a dalban megmutatkozó osztálykarakterre felismerhető legyen”.

(*Munka*, 1932. 25. sz.)

A munkászene, tehát visszavonhatatlanul elindult hazánkban is ezelőtt fél évszázaddal és mindmáig tovább fejlődött. A felszabadulásunk utáni évtizedben ugyan elnyomták és proletkultos eredménynek könyvelték el, de ezt diadalmasan túlélte és ha közben meg is változtak a Kurt Weill-i hagyományok, mégis egészségesen továbbfejlődött. Viszont le kell rögzítenünk, hogy ahogyan volt a magyar munkáskultúrmozgalomban *elsüllyedt irodalom*, úgy volt *elsüllyedt zene* is, csak hogy amíg az előbbit jól-rosszul néhányan nagy buzgalommal, megpróbálták kiánsni a feledés homályából, az elsüllyedt magyar zene törekvéseit elhanyagolták zenekutatóink a kedvezőbb körülményekkel biztató, alkalmi munkák miatt.

SZABOLCSI Miklósnak, ILLÉS Lászlónak PÁNDI Pálnak és másoknak több, értékes kutatása felszínre hozta a két világháború közötti irodalom emlékeit. Zenei téren azonban, nem történt semmi. A zenei kutatásokat gátló szakmaiak közönyét végre megtörte SZABOLCSI Bence készséges és MARÓTHY János mind nagyobb érdeklődést mutató szakmai elő tanulmányokat végző munkája, akik köré jelen kötetünk készséges és fel nem becsülhető kortársi-szemleletű munkatársai csatlakoztak. Így végre sikerült összehozni az első kísérleti kutatási munkát erről a területről, amely elég hamar megszerveződött és hiányosságai elsősorban nem hanyagságból, hanem még a tisztázatlan vélemények

összességéből erednek. Ilyen bántó hiányok méltatásának és tanulmányozásának első-sorban olyan nevek hiányára hívjuk fel a figyelmet, mint JEMNITZ Sándor, KOZMA József, ARMA Pál, KELEN Hugó. Ezeknek a feldolgozása, értékelése és adataiknak összegyűjtése azonban egy újabb, külön kötet anyagát képezték volna, amelyre sem terjedelem, sem idő nem volt és így egy későbbi teljes munkászene-mozgalmi kiadvány anyagát képezik, amelynek kiadására 1970 után van lehetőség. A feltárt anyag azonban így is meglepően merész, bátor és harcoss kiállítású.

CZIGÁNY Gyula, a szerkesztő munkével már találkozottunk a *Zenei Lexikon* munkatársai között, így bizalommal lapoztuk munkáját.

Ez a szerkesztési mód minden elismerésre méltó, hasznos kiegészítője és továbbvivője a magyar munkás-zene-irodalomnak, amelynek olyan szakértőit és krónikáist ismertünk meg a kötetből, mint TISZAY Andor nevét (JUSTUS Pál megrendítően élethű történetének és hallatlanul érdekes munkászenei kutatásainak, valamint VÁNDOR Sándor naplóját helyettesítő kortársi riportgyűjteményében (Ilyennek láttam), továbbá FEJES György cikkeit KUTI Sándorról és VÁNDOR Sándorról, PÉCSI Antal visszaemlékezését feleségéről, SZALMÁS Piroskáról és magának SZALMÁS Piroksa *Krónikás könyvének* részleteit, VÁGÓ Ernő jegyzeteit a Vándor-kórusról és a szerkesztő tanulmányát BARTÓK Béláról és a munkásdalosokról, amelyben számos új adatot találunk nagy zeneszerzőnkek kapcsolatban. A dokumentumok között érdekes színlott HÁRS László *Táblaéletéka* és TISZAY Andor eddig még sehol sem érintett témaanyaga a *gyarmati népek zenéjének elterjedéséről Magyarországon*, amely igen érdekes adatokat közöl a ma annyira megszokottá vált és az európai zenét kiegészítő, Európán kívüli egzotikus népfajok zenekultúrájának hazai megismeréséről.

Tehát megalakult egy lelkes és hozzáértő kollektíva a további munka feltárására. Várjuk a folytatást. B. I.

Műszaki nagyjaink. 1—3. köt. Szerk. Szőke Béla. Bp. 1967, Gépipari Tudományos Egyesület, 543, 536, 383 l.

A Gépipari Tudományos Egyesület 1963-ban elhatározta, hogy elhunyt műszaki nagyjainkról életrajz-sorozatot indít, a gondolatot tett követte és 1967-ben a kiadványsorozat első vasikos kötetei napvilágot láttak. A monográfia-gyűjtemény

² Alkoholellenes Munkások Szövetsége.

kiadását az egyesület elnöke VARGA József műegyetemi tanár a mű első kötetének előszavában többek között így indokolja: „A technika hazai története sajnos csak igen kis mértékben van feltárva. Ezen a területen nagy az adósságunk, amelynek törlesztését nemzeti kötelességünknek kell tekintenünk.”

A Műszaki nagyjaink eddig megjelent három kötete az adósság törlesztését biztatónan megkezdte. A hiánypótló munka a világhírű magyar feltalálók és mérnökök mellett olyan jeles műszaki alkotókról és műegyetemi professzorokról is megemlékezik, kiknek neveit már-már a feledés fátyla takarja. Ismertetésünk terjedelme nem engedí, hogy a három kötetben tárgyalt 40 alkotóra és mérnökre személy szerint is kitérjünk. Helyette a legnagyobbak kiemelésével az egyes köteteket mint önálló műveket jellemezzük.

Az első kötet az áramlástan, kalorikus gépek, a gazdasági és szerszámgépgyár fejlesztői sorából bemutatja SEGNER Jánost „a turbina atyját”; BÁNKI Donátot a motorteknika úttörőjét és CSONKA Jánost, akivel BÁNKI a karburátort feltalálta 1893-ban. JENDRASSIK György életműve után PATTANTYUS A. Géza, VIDÉKY Emil és SZENICZAI Lajos műegyetemi tanárok kutatás, és pedagógusi tevékenységéről olvashatunk, a kötetet LÁNG, BOHACEK és KÜHNE gyáralapítók működésének leírása zárja. A második kötetben a bányászat, kohászat, gépészet és az elektrotechnika terén kiemelkedő nagyjainkkal ismerkedhetünk meg. A magyar nehézipar megteremtőjének GANZ Ábrahámnak életrajzát a róla elnevezett gyár világhírű mérnökeinek: MECHWART Andrásnak, KANDÓ Kálmánnak és a zárt vasmagú transzformátort feltaláló ZIPERNOWSKY—DÉRI—BLÁTHY triász (1885) jelentőségének méltatása követi. A GÓHÉR Mihály tollából megjelent tanulmányt a transzformátorra vonatkozó nemzetközi irodalom 594 tételből álló bibliográfiája egészíti ki.

Mivel a műszaki felsőoktatás történetének nincsenek különösebb hagyományai, a mű harmadik kötete különösen nagy érdeklődésre tarthat számot híres fizika és matematika professzoraink bemutatásával. A sort HATVANI Istvánnak, a debreceni kollégium polihisztorának életrajza nyitja meg. A következő fejezetek JEDLIK Anyosnak, a dinamó és villanymotor őse megtervezőjének és EÖTVÖS Lorándnak, a geofizikai torziós inga feltalálójának tudományos munkásságát foglalják össze. A 19. század utolsó harmadában a Műegyetem egyik központja a magyar és bátran mondhatjuk az egész matematikai világnak. HUNYADY Jenő, KÖNIG Gyula, KÜRSCHÁK

József, RADOS Gusztáv professzorok — az utóbbi egyben a Műegyetemi Könyvtár igazgatója 1897-től 1933-ig — azok, akik a magyar névnek világszerte megbecsülést szereztek a nemzetközi matematikai közvéleményben. Életművük, pedagógiai tevékenységük alapján világossá válik, miért volt az elméleti alapképzés a régi József-Műegyetem oktatásának erőssége.

Az életrajzok tudományos ismeretterjesztő szinten íródtak, ott azonban, ahol a tárgy megkívánta az előadásmód felfokú, így az életrajz-gyűjtemény mind a nagyközönség, mind a szakember számára érdekes és élvezetes olvasmány. Külön érdeme az egyes fejezetek végén a műszaki nagyok műveinek és az ismertett személy életére és alkotásaira vonatkozó bibliográfiák teljességre törekvő összeállítása, amely kitűnő forrásul szolgál a műszaki tudománytörténet kutatóinak. Szükség lenne azonban az életrajzokban szereplő személyek és fogalmak felkutatását elősegítő név- és tárgymutató szerkesztésére és indokolt volna a fáradságos módon felkutatott hiteles eredményeket idegen nyelvű összefoglalásokban közölni a híres alkotóknál, feltalálóknál.

A Műszaki nagyjaink impozáns három kötetéről írott beszámolóink során dicsérettel kell megemlékezni a népes szerzői és lektori gárda tagjairól, és elismerés illeti a Gépipari Tudományos Egyesületet a kiadásért és a Zrínyi nyomdát, a tartalomhoz méltó rangos nyomdai előállításért.

MÓRA LÁSZLÓ

Horváth Árpád—Pap János: Technikatörténet. Bp. 1967. Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ. 85 l. VI. mell.

A technikatörténeti tájékozottság szükségességét felismerve külföldön sok helyütt a szakkönyvtárosképzés erre a területre is kiterjed. Így például a moszkvai Állami Könyvtártudományi Intézetben a műszaki könyvtárosi kar tantervében a könyvtári tárgyak mellett a technika története is szerepel. Nálunk mindezeideig a technikatörténet tanításával — az építészettörténet kivételével — még a műszaki egyetemeken sem foglalkoznak.

Ilyen körülmények között öröndetes, hogy az OMKDK Könyvtárosképző Szaktanfolyamának esti és levelező tagozatain az 1967/68. tanévben bevezették e tárgyat és az oktatáshoz érdekesen összeállított segédletet adtak ki. A jegyzet szerzői, akik a szakterület jeles népszerűsítői, tematikus tagolásban tárgyalják a technika fejlődésének legfontosabb szakaszait, és nagyon helyesen mindenütt irodalmat ajánlanak a

egyek korszakokhoz, találmányokhoz. Így például felsorolják AGRICOLA könyveit, elsősorban a *De re metallica*-t (1556), melyekből a korbeli bányászat és kohászat megismerhető. tKár, hogy a magyar alkotók, feltalálók munkásságát nem emelik ki jobban és adós marad a jegyzet pl. JENDRASIK György, KANDÓ Kálmán és mások jellemzésével.

Igen hasznos a technika fejlődésének főbb állomásait időrendi sorrendben bemutatató összeállítás. Ugyanúgy értékes és tanulságos a Függelék-ben közölt bibliográfia, amely másfél száz technikátörténettel foglalkozó, főleg külföldi könyvet és folyóiratot sorol fel. E jegyzékből hiányoljuk azonban olyan ismert hazai források feltüntetését, mint amilyen a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok, amely sorozatban 17 mű jelent meg.

MÓRA LÁSZLÓ

Szeged múltja írott emlékekben 1222—1945. Összeállította és a magyarázó szöveget írta OLVAI Ferenc, Szeged, 1968. Városi Tanács VB., 358 l.

Szakszerűen összeállított tudomány-népszerűsítő mű OLVAI Ferenc kötete, mely Szeged városa első, 1222. évi okleveles említésétől a felszabadulásig tárja a közönség elé a város gazdasági, politikai és társadalmi fejlődésének legfontosabb dokumentumait. Mohács előtti oklevelek után történeti leíró forrásművekből vett részletek következnek. A török időktől kezdve az iratfelelések száma megnő: defterek, végrendeletek, céhszabályzatok, bírói ítéletek (pl. boszorkányperekben), rendőri végzések s egyéb iratfajták követik egymást.

Érdekes az az egy-két művelődéstörténeti adalék, mely a kötetben található. Talán a legjelentősebbek azok, melyek a szegedi felsőoktatással kapcsolatosak. 1792-ben a városi tanács filozófiai tanfolyam létesítését kérte, mely aztán egészen 1850-ig működött. Közben — sikertelenül — felmerült egy jogakadémia létesítésének gondolata is. Az 1870-es évektől már a szegedi egyetemmel kapcsolatos tervek lépnek elő; ezek azonban köztudottan csak az első világháború után, a kolozsvári egyetem átköltöztetésével váltak valóra. A XIX. század elején a Kelemen-féle színtársulat ottani szerepléséről, ill. az első szegedi nyomda létesítéséről olvashatunk.

1880-ban, a nagy árvíz után következett be a város művelődési életének talán legjelentősebb eseménye, a Somogyi-Könyvtár létesítése. Az alapító egy jövendő szegedi egyetemi könyvtár kiindulópontjá-

nak szánta adományát szándéka azonban nem valósult meg. A kitűnő hírű könyvtár igazgatói székében a várostörténész REIZNER János, majd TÖMÖRKÉNY István és MÓRA Ferenc váltották egymást. A Tanácsköztársaság korából a munkások részére rendezett színházi előadásokról, hangversenyekről, könyvismertető sorozatokról olvashatunk, — JUHÁSZ Gyula szervezésében. Az ellenforradalmi korszak művelődéstörténeti érdekessége MÓRA Ferenc „nemzetgyalázási” ügye. A kötet végén, 1945-ben a szegedi egyetemi ifjúság forradalmi hangú kiáltványa többek között az egyetem nevének megváltoztatását, József Attila nevének felvételét követelte. Követelésük csak pár éve valósult meg.

Az egyes iratközléseket hasznos jegyzetek, a kissé lazán szerkesztett kötetet teljességre törekvő bibliográfiai apparátus egészítik ki.

TÓTH ANDRÁS

Tanulmányok Tolna megye történetéből. I. Szerkeszti: Dr. PUSKÁS Attila. Szekszárd, 1968. Tolna megyei Tanács Levéltára, 248 p.

Helytörténeti kiadványsorozataink új termése az előttünk fekvő kötet, egyik nagy múltú megyei levéltárunk kiadásában, mely — úgy érezzük — a levéltár tudományos tevékenységéről történő számot adás mellett egyúttal tisztelgés néhai HADNAGY Albert volt megyei főlevéltáros emléke előtt is, aki a gondjaira bízott levéltár romjaiból évek kemény munkájával új rendet teremtett.

A kötet arányos elosztásban közöl tanulmányokat a megye történetéből a középkortól az első világháború végéig. A szekszárdi konvent hiteleshelyi működése, a megye XVIII—XIX. századi kereskedelme, az 1848-as év országon is jelentős katonai eseményei (Ozora) és az első világháború éveit alatt érlelődő forradalmi hangulat a témái a kötet szakszerűen és bőségesen dokumentált tanulmányainak.

A figyelmet elsősorban a fiatal historikus SZAKÁLY Ferencnek *A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó tevékenysége 1526-ig* c. tanulmányára kívánjuk felhívni, mégpedig kiváltképpen módszertani szempontból. A konvent levéltára ugyanis a török időkben elpusztult; így a szerzőnek nem kis fáradtsággal kellett a kisorszt közlött, nagyrészt publikálatlan okleveles anyagból kikeresnie a konvent kiadványait. A konvent működésének homályba vesző kezdetei után megismerkedünk a tanulmány segítségével a konvent kiadványainak fajtáival, melyek természetesen nem térnek el lényegesen az országos átlagtól.

Szerző érdeme, hogy az adottságokon belül igyekszik rámutatni részben a helyi sajátosságokra, részben az országosan jelentősebb jelenségekre. Rendszeres és újszerű a hiteleshely személyzetével foglalkozó fejezet, mely tájékoztatást nyújt a belső hivataltörténet felől. A személyzeti névsor időrendisége felvet egy megválaszolatlan kérdést: mi az oka annak, hogy a XVI. század első éveitől kezdve alig ismerjük a neveket, jöllehet az iratpusztulás (és a konvent működésének megszűnése is) csak később következett be?

Néhány gyakorlati kérdést kell felvetnünk a személy- és helynévadás módjával kapcsolatban, mely nem mindenütt következetes, elsősorban azért, mert a modern és a régi okleveles írásmód keveredik egymással. Így p. o. „Kánya” mellett „Tengwld” (p. 14) és „Thengeld” (p. 19.); valószínűtlen ékezetes alakok, mint p. o. „Mén”, „Régen”, „Mágocz” (p. 14.) és másutt, p. o. p. 17.: „Zenterzét”. Bizonytalanság észlelhető az „i” képzős családnevek használata terén is; így p. o. egyazon helyen (p. 21.) „Bátonnos-tori” és „Balasfalvai”; ez csak akkor lenne világos, ha az elválasztott „i” a latin „de” visszaadása lenne, amit viszont az első alkalommal jegyzetben magyarázni kellett volna. Terminológiai szempontból megjegyzendő, hogy a „patens” fogalom fordítása p. 12.: „nyílt”, p. 15. pedig „nyitott” levél.

Gyakorlati jellegű megjegyzéseink nem kívánják csökkenteni az alapos tanulmány értékét, mely középkori hivataltörténeti irodalmunk értékes gyarapodása.

TÓTH ANDRÁS

Der Malik-Verlag 1916—1937. Ausstellung Dezember 1966—Januar 1967. Összeállította Wieland HERZFELDE. Berlin 1966, Deutsche Akademie der Künste zu Berlin. 160 l., 1 mell.

Kisebbsajta monográfiának is beillik a német szocialista irodalom méltán nagy hírű műhelyeként számoltartott Malik-Verlag félszázados működését bemutató kiállítás katalógusa. A kiállítást 1966 végén rendezték meg az NDK fővárosában, majd mindkét Németország több városában is bemutatták az anyagát, amit a kiadó egykori vezetője, Wieland HERZFELDE állított össze régi munkatársai — elsősorban bátyja, a harcos fotomontázsok világhírű művésze, John HEARTFIELD — segítségével.

A gazdagon illusztrált és bőséges dokumentációval ellátott katalógus három részre tagolódik. Az első, mintegy 60 oldalon HERZFELDE számol be közvetlen stílusban a furcsa nevű kiadó (a név Else LASKER-

SCHÜLER *Der Malik* című regényéből ill. a regény hősenek nevéből származik és a héber „melech” — a. m. király, fejedelem — (változata) megalakulásáról és történetéről. Az első világháború ellen ösztönösen tiltakozó berlini művészek — Else LASKER-SCHÜLER, Theodor DÄUBLER, Johannes R. BECHER, George GROSZ, a két HERZFELDE-fivér — egy csoportja 1916 közepén átvette a *Neue Jugend* című, már korábban indult folyóiratot, mely többszöri betiltás mellett a következő év júniusáig jelent meg. Ebből a folyóiratból nőtt ki a kiadó. Fennállásának első éveiben (1917—1919) George Grosz litográfiáin kívül főként a háború, később pedig a jobboldali szociáldemokrata NOSKE segítségével berendezkedő ellenforradalom ellen dühödt szatírával tiltakozó, hamarosan betiltott folyóiratokat jelentetett meg („*Jedermann sein eigener Fussball*”, *dada 3. Die Pleite, Der Gegner*).

A húszas évek elején a kiadó körül csoportosult ösztönösen lázadó művészek tudatosan magukévá teszik a forradalmi proletariátus világnézetét, és a kiadó a kialakuló szocialista világirodalom egyik leghatékonyabb terjesztője lesz Németországban, hatása azonban messze túlmegy az ország, sőt a német nyelvterület határain is. BECHER, BRECHT (összegyűjtött műveinek első kötetei), BREDEL, DÖDLIN, Oskar Maria GRAF, Franz JUNG, Hermynia Zur MÜHLEN, Erich MÜHSAM, Ernst OTTOWALD, Theodor PLIVIER, F. C. WEISKOPF, Alex WEDDING, K. A. WITTFOGEL könyvei képviselik a szocialista német irodalmat a kiadó termelésében, de nem kisebb érdemeket szerzett a Malik-Verlag az orosz és más nemzetiségű szocialista írók műveinek kiadásával is. Megjelentette GORKIJ, Ilja EHRENBURG és a húszas-harmincas években a munkásmozgalomhoz közelálló Upton SINCLAIR összegyűjtött műveit, továbbá AVGYEJENKO, BARBUSSE, Dos PASSOS, Vera FIGNER, Vera IMBER, Peter JLEMNICZKY, Alexandra KOLLONTAY, MAJAKOV-SZKIJ, SOLOHOV, SZEJFULLINA, Agnes SMEDLEY több könyvét német fordításban. Az összkiadások között szerepelnek Lev Tolsztoj összegyűjtött művei is.

A náci hatalomátvétel után HERZFELDE Csehszlovákiába menekül és a kiadó Prágában folytatja működését az antifasiszta harc jegyében, névleges székhelye pedig London. München után HERZFELDE Amerikába megy, ahol Ernst BLOCH, BRECHT, FEUCHTWANGER, Heinrich MANN és mások közreműködésével megalapítja New Yorkban az emigráns német írók kiadóját, az Aurora-Verlagot, mely 1947-ig, vezetője hazatelepüléséig működött.

A kiállítási katalógus második része a Malik- illetve az Aurora-Verlag kiadványai-

nak bibliográfiája, melyet eredetileg Heinz GITTIG tett közzé a *Blätter der Pirckheimer-Gesellschaft* (Berlin) 1964. augusztusi füzetében. Itt néhány magyar vonatkozású kiadványra is bukkanunk. 1924-ben jelent meg GÁBOR Andor *Horthys Lager, Drei Bilder aus dem ungarischen Leben und vom ungarischem Tod* című könyve a Malik-Verlag kiadásában; felesége, a nemrég elhunyt HALPERN Olga pedig AVGYEJENKO Szeretek című regényét fordította németre egy évtizeddel később. A magyar szocialista irodalmat SZÜCSICH Mária meséinek gyűjteménye, a *Silavus* képviseli, melynek fordítója Stefan J. KLEIN, a kiadóval igen szoros kapcsolatban álló Hermynia zur MÜHLEN férje, a magyar írók fáradszaktalan propagátora a német nyelvterületen. A magyar szerző tollából származó legfontosabb Malik-kiadványok azonban LUKÁCS György két műve, a „Kleine revolutionäre Bibliothek” sorozat 9. köteteként napvilágot látott *Geschichte und Klassenbewusstsein. Studien über marxistische Dialektik* (1923), valamint a „Wissenschaft und Gesellschaft” sorozat első kötete: *Lenin, Studie über den Zusammenhang seiner Gedanken* (1924). Az első műnek mind-egyikéig nincs magyar kiadása, megjelenése után éles támadások kereszttüzébe került és szerzője többször is elhatárolta tőle magát, legutóbb a neuwied-i Luchterhand Verlagnál nemrég megjelent új kiadáshoz írt hosszabb előszavában, ideológiatörténeti jelentősége azonban mégis rendkívül nagy. A másik LUKÁCS-könyv közvetlenül LENIN halála után íródott, magyar fordítását a *Kortárs* 1967/11. és 1968/3. száma közölte.

A Malik-Verlag kiállítási katalógusának utolsó részében cikkeket és írók leveleit olvashatjuk a kiadó munkásságával kapcsolatban. A kötetet különösen élénkíti teszi a sok illusztráció, fényképek, George GROSZ rajzai, a „Gott strafe England!” elleni tiltakozás az első világháborúban angol nevet választott John HEARTFIELD egykor hatalmas feltűnést keltett fotomontázs-könyvborítónak reprodukciói. A XX. századi könyvkiadás-történet mostoha viszonyai között örömmel kell üdvözölni ezt az értékes forrásnak számító ízléses kötetet.

KOLLIN FERENC

Johannes Tralow. Leben und Werk. Berlin 1968, Deutsche Staatsbibliothek, 41, 106 l.

A békeért és a népek megértéséért küzdő költőt, dráma- és regényírókat a német nemzeti könyvtár 85. születésnapja alkalmából a „Tiszteletbeli olvasó” címmel tüntette

ki és életéből és műveiből rendezett kiállítással tisztelte meg. A kiállítást megörökítő bibliofil igénnyel kiállított füzet már csak a mester halála után jelenhetett meg. Horst Kunze, a könyvtár főigazgatója bevezetésével Johannes Tralow egész pályaképeinek bemutatására törekszik, műveiből vett részletekkel és az azokat összekötő életrajzi elbeszélő szövegekkel. Utóbbiak szerzője Helga STÖTZER, aki az elhunyt tudományos munkatársa volt könyvtári kutatásai közben, míg a gazdag és jól tagolt bibliográfiát Willy és Christa UNGER állította össze. Kronológiai és betűrendes index, valamint a TRALOW fordítóinak és műveinek fordítóinak jegyzéke zárja le a kis könyvet.

Az ismertető — nyilván a kiállítás tárlóinak sorrendjében — végigvezet TRALOW életrajzán. Az életút egy-egy kiemelkedő fázisát kiadós vizuális anyag — fényképek, metszet- és könyvcímlepp-reprodukciók — teszi szemléletessé, a lübecki szülőháztól a drámái, majd a regény- és novellasikereken át a népszerű tudományos művekig. Részt kap benne TRALOW szerepe a német PEN-Club életében és hangsúlyozottan mutatnak rá a szerzők arra, hogy TRALOW tudatosan és lelkesen hitet tett a Német Demokratikus Köztársaság mellett, életét is itt, Berlin NDK-szektorában fejezte be.

Az ünnepi kiadványnak magyar vonatkozásai is vannak: a bibliográfia beszámol egyik magyarra fordított művéről, egy MOLNÁR Ferenc Testőrjéről szóló színikritikáról, valamint egy cikkről a magyar PEN-Clubbal kapcsolatban.

DA.

Beiträge zur Geschichte des Buchwesens. Bd. 3. Hrsg.: Karl-Heinz KALHÖFER, Helmut RÖTZSCH. Leipzig 1968, VEB Fachbuchverlag. 277 l.

A könyvnyomtatás és könyvkiadás történetével foglalkozó évkönyvsorozat a harmadik kötete ugyanúgy többretű tartalommal jelent meg, mint a korábbiak.

Az első, terjedelmes tanulmány Dietmar DEBESnek, a lipcsei egyetemi könyvtár igazgatóhelyettesének műve. Részletesen tárgyalja a figurális díszítésű iniciálékát. Egyaránt foglalkozik zoomorf és antropomorf figurális díszítésű betűkkel. A bizánci iniciálékkal kezdve a sort, időrendben tárgyalja témáját, a 20. századi modern figurális kezdőbetűkig bezárólag. Témáját nemcsak rendkívül bő illusztrációs anyag gazdagítja, de még egy részletes mutató is, amely az illusztrációs anyag lelőhelyeit ismerteti. Minden korból számos variánst mutat be, olyan kezdőbetű-

ket, amelyeket maguk az alakok alkotnak éppúgy, mint figurális háttérű iniciálékat, sőt tárgyalja azokat az ábécéket is, amelyeknél az ábrák kezdőbetűi egybeesnek a megadott betűkkel. Áttekintve anyagát, arra a következtetésre jut, hogy figurális betűket csak bizonyos stílus-korszakokban alkalmaztak, olyanokban, amelyek az ornamentikához általában erősen vonzódtak. E korszakoknak is leginkább végső, manierista fázisában kedvelték a figurális díszítésű kezdőbetűk alkalmazását.

Amíg az első tanulmány széleskörű érdeklődésre tarthat számot, addig a továbbiak inkább csak a német kutatókhöz szólnak. Ilyen egy bibliográfia Hans-Martin PLESKE összeállításában a német és osztrák zeneműkiadók történeti feldolgozásához, amely 755 tételt tartalmaz. Hasonló összeállítás Peter LÄUTERÉ, a Dietz Verlag lektoráé, aki a Dietz Verlag-nál megjelent irodalom bibliográfiáját közli az 1882 és 1922 közötti időre vonatkozóan. Végül Heinz GIRTIG, a Deutsche Staatsbibliothek osztályvezetője olyan antifasiszta kiadványokat ismertet tanulmányában, amelyek a német nácizmus idején a Reclams Universal-Bibliothek kötésében kerültek forgalomba. Mindezek olyan adalékok a német könyvkiadás történetéhez, amelyeket a kultúrtörténettel foglalkozó kutatók haszonnal forgathatnak, de önmagukban eredeti gondolatokat, következtetéseket nem tartalmaznak.

A kötetet kézbevéve önkéntelenül adódik az a gondolat, hogy nem volna-e hasznos hasonló fórumot biztosítani a magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem történetével foglalkozók számára is. Ez esetleg az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő *A magyar könyv* c. sorozat keretében volna megoldható abban az esetben, ha e sorozat nem csupán jelentős monográfiák közlését vállalná, hanem kisebb cikkekkel tartalmazó tanulmánykötetek kiadását is. Ezzel talán kiszélesedne a kultúrtörténeti kutatásokkal foglalkozók jelenleg meglehetősen szűk köre, s olyan fiatalok, akik — megfelelő publikációs lehetőségek hiányában — jelenleg nem foglalkoznak szakmájuk múltjával, kedvet kapnának a kutatáshoz.

WIX GYÖRGYNÉ

Vrchoťka, Jaroslav: Dějiny Knihovny Národního Muzea v Praze 1818—1892. Státní pedagogické nakladatelství. Praha [1968] 200 l + 24 t.

A mű a fennállásának 150. évfordulóját ünneplő prágai Nemzeti Múzeumi Könyvtár, az egyetemes cseh kultúra egykori

fellekvára, 19. századi történetét örökíti meg. A történelmi helyzet közös adottságai folytán a nagyhirű intézmény fejlődése sok analóg vonást mutat a Magyar Nemzeti Múzeum, ill. a Széchényi Könyvtár sorának alakulásával, noha több vonatkozásban éppen az eltérések a jellemzőek. A 19. század első évtizedeiben a nemzeti kultúra fejlesztésének vágya már annyira áthatotta a cseh nép széles rétegeit, hogy a múzeum és a könyvtár létrehozása valóságos társadalmi mozgalom keretében történt, bár az alapításban művelt és hazafias arisztokraták (pl. Kašpar ŠTERNBERK, František Antonín KOLOVRAT) szintén tevékeny részt vettek. A nemzeti könyvtár rangjának elérésére törekvő könyvtár szervezettel szintén a múzeum egyik osztályaként működött, de a múzeummal együtt nem elégedett meg a természeti adottságoknak és a művelődés dokumentumainak bemutatásával, hanem az egyetemes kultúra fejlesztésének élettől pezsgő műhelyvé alakult. A 19. századi cseh kultúra legkiemelkedőbb egyéniségei: Josef DOBROVSKÝ, a szlavisztika megalapítója, Kašpar ŠTERNBERK, a cseh flóra és a bányászat kutatója, Josef JUNGMANN, a cseh irodalomtörténetírás klasszikusa, valamint a két európai híru szlavista-történész Pavel Josef ŠAFÁRIK és František PALACKÝ a múzeum és a könyvtár anyagára támaszkodva, legtöbbször az intézmény szervezeti keretében fejtették ki tevékenységüket. A cseh nép műveltségi szintjének és kollektív nemzeti öntudatának szemléletes bizonyítéka egyrészt az, hogy az intézményt 1863-ig tisztelőiből alakult magán-társaság tartotta fenn (azután is csupán csekély szubvenciót kapott), másrészt az, hogy a cseh kiadók — kötelempéldány szolgáltatására kötelező jogszabály nélkül is — hazafias kötelességüknek érezték kiadványaiknak a könyvtárhoz való eljuttatását.

A mű az alapítás történetének tárgyalása után ugyancsak kronológiai szempontú, statisztikai adatokkal alátámasztott metszeteket ad a gyarapítási tevékenységről (elkülönítve az ajándékozás, a csere és a vásárlás területét), a feldolgozás megszervezéséről, az állomány hozzáférhetővé tételéről, ill. elhelyezéséről és megvásárlásáról valamint a könyvtár alkalmazottainak helyzetéről. E fejezetek előtt ismerteti szerző a könyvtár szakmai színvonalára jellemző egyik fontos dokumentumot, ŠTERNBERK és DOBROVSKÝ által összeállított, 1823-ban kiadott könyvtári instrukciót (ezen belül a természettudományok szakrendszerét is).

Szerző a könyvtár történetének tárgyalását 1892-vel zárja le. Ekkor költözött

be a könyvtár a múzeummal együtt a tudománygyűlés képviselői által kiharcolt támogatásból a prágai Vencel téren megépült impozáns, az akkori viszonyok között legkorszerűbb épületbe. A tudományosan precíz, de olvasmányos művet gazdag apparátus (forrásjegyzék és bibliográfia, az 1828-as instrukció német szövege, a kézirat és könyvvallomány alakulását ábrázoló grafikon — 1891-ben az előbbi 3204, az utóbbi 175 165 egységből állt — és annak szakcsoportok szerinti részletezése, négy nyelvű rezümé és illusztráció-jegyzék), továbbá számos illusztráció (portrék, leltárak, katalógusok, kölesönző nyilvántartások, ősnymtatványok fotókópiái) egészítik ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Biblioteca Academii Republicii Socialiste România 1867—1967. Cartea centenarului. București, 1968. Ed. Acad. Rep. Soc. Rom., 327 l.

A román Tudományos Akadémia Könyvtára 1967-ben ünnepelte fennállásának százéves évfordulóját. Az évforduló évében a *Studii și cercetări de documentare și bibliologie* c. folyóirat egy jubileumi száma látott napvilágot. (Erről annakidején a *Magyar Könyvszemlé*ben megemlékeztünk.) Egy évvel később a könyvtár az előttünk fekvő újabb jubileumi kötettel jelentkezett. Természetesen sem a témák, sem a szerzők terén nem lehet ily körülmények között változatosságra számítanunk. Az új kötetben az egyes társak, gyűjtemények ismertetése részletesebb, elemzőbb, viszont alig változott a képanyag. Könyvtártörténeti téren a térkép-tár története, ill. a könyvtár bibliográfiai tevékenységének ismertetése az új témák. A korábbi kötethez képest nagyobb számmal szerepelnek a rövid személyi visszaemlékezések, oly könyvtárosokról is, kikről korábban nem volt szó (így pl. a neves történész Octavian LUGOȘIANU).

TÓTH ANDRÁS

Mircea Tomescu: Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918. București, 1968, Editura științifică, 216 l.

Elég egyetlen pillantást vetnünk a könyvhöz csatolt terjedelmes bibliográfiára (167—181 l.) s máris meggyőződhetünk róla, miért jelentős a szerzőnek e nem nagy terjedelmű, de gondosan szerkesztett, alapos munkája. M. TOMESCU 1957-ben hasznos munkát szentelt a román kalendariumok történetének, később számos kisebb tanulmányban foglalkozott a román könyvnyomtatás kezdeteivel és 18.

századi történetével. Az ő tanulmányai is azonban a román könyv történetének régebbi korszakait világították meg, amint az itt közölt bibliográfia is legnagyobb részben az 1830 előtti fejlődésre vonatkozik. Szinte azt mondhatnók, hogy amint az időben előrehaladunk, annál kevesebb jó tanulmányt találunk a román könyv történetéről. E vonatkozásban érdemes például a 181. lapra hivatkoznunk: az 1878—1918 közti fejlődéssel feloldalnyi bibliográfiai anyag sem foglalkozik. Végre van tehát olyan román könyvtörténet, mely a régebbi és az újabb fejlődés rajzát egymással nagyjából egyensúlyba hozza. A szerző munkáját két nagy fejezetre osztotta 1780-ig tárgyalja a régi román könyv történetét, majd a régi irodalommal foglalkozó résznél jóval kisebb második szakaszt szentel a román könyv újabb történetének 1780-tól 1918-ig. Az első szakaszban természetesen ki kellett térnie a román fejedelemségekben csupán 1508-tól meghonosodó könyvnyomtatás előtti előzményekre is; érdekes, hogy a régi, még szláv nyelvű irodalommal kapcsolatban egyáltalában nem hivatkozik E. TURDEANU kutatásaira. A könyvnyomtatás kezdeteivel kapcsolatban részletproblémákat is igyekszik tisztázni: visszautasítja például azt a fõltevést, amely szerint a Macariénak tulajdonított nyomtatványok esetleg Aldo MANUZIO-TORRESANI velencei mûhelyében készültek volna (29).

Természetesen bőven szól szerzőnk a Coresi-féle nyomtatványokról, Coresi és a Szászvárosi Öszötvetség (1582) közismert magyar mecénásairól csupán futólag történik említés (53). További vizsgálatot érdemelne TOMESCU-nak az az állítása, hogy egyes Coresi nyomtatványokban Havasalföld címerét olyanféleképpen ábrázolták, mint aminő díszítményeket látunk egyes, Mátyás király könyvtára számára készült kéziratokban (i. h.). Ilyenkor sajnálja legjobban az olvasó, hogy nincs sem laplji jegyzet, se bibliográfiai utalás; mintha szerzőnk a Hunyadiak hollós címerét hozná kapcsolatba Havasalföld címerével (ami persze történetileg sem alapszik pusztá véletlenül).

Ez újabb korszakokra is vonatkozik, egészen a 19. század elejéig, a Kárpátokon túli hivatalos szerveknek, az egyháznak és az államhatalomnak ama rendkívül szigorú ellenőrzése, melynek következtében még 1717—80 közt is a megjelent 384 mű 84,4%-a egyházi jellegű kiadvány volt (93, 121). E szomorú állapot ellensúlyozására egyre nagyobb szerephez jutott, főleg a 18. század vége felé Bécs és Buda: a budai egyetemi nyomda szerepéről, Veres Endre ismert tanulmánya alapján, szer-

zónk is jól tájékoztat (124); kár azonban, hogy a budai nyomda román kiadványait nem állította szélesebb keretbe — tudniillik nem említette a szintén Budán megjelent, más nemzetiségi nyelvű nyomtatványokat — s megfeledezett az erdélyi román nyelvészek egyik legfontosabb kollektív munkájáról a híres *Lexicon Budense*-ről is. A 19. század második felével kapcsolatban az erdélyi fejlődés mintha kissé kiesett volna a szerző figyelmének köréből. Régebbi román folyóiratokat bőven említett, s most mégis nyomát sem találjuk például az egy ideig Budapesten, majd Nagyváradon megjelenő *Familiának*, bár ebben láttak napvilágot 1866-tól, Eminescu első versei is. Hasonlóképpen hiányzik a továbbiakban a szintén Budapesten megjelenő *Lucafărul* említése, pedig a 20. század elején Gogának e híres folyóirata volt a legerősebb kápos a Kárpátokon innen és túl élő román írók között is, s mindjárt a század elején a *Lucafărul* számos munkatársának első kötete is Buda-

pesten jelent meg. A könyv második részének talán legérdekesebb fejezete a havasalföldi és moldvai nagy kiadvállalatok történetének (Socec, Minerva, Saraga, stb.), tehát megalakulásának és tevékenységének bemutatása: sajnáljuk azonban, hogy egy-egy kiadás példányszámára és egyéb jellemző adataira csak elvétve történik utalás. Így is figyelemreméltó azonban például az a megállapítás, hogy 1883 és 1900 közt Eminescu versei 16 kiadásban jelentek meg, összesen több mint 40 000 példányban. Az efféle pontos adatok nagy irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségére felesleges volna részletesen rámutatni.

TOMESCU könyvét a jól megválasztott facsimilék egész sora díszíti. Feltűnőbb sajtóhibát is csupán egyet fedeztünk föl: Ștefan Vasile PISCUPESCU nyilván Bukarest város és nem „a bukaresti rendőrség” orvosa volt; *Polizei* (116) helyett tehát *Politiei* olvasandó!

GÁLDI LÁSZLÓ

BIBLIOGRÁFIÁK

Együtt van „Budapest története bibliográfiájának” mind a hat kötete.

Ez év fagyos tavaszán kapta meg Budapest közönsége és szerte az országban és a nagyvilágban fővárosunk fejlődését figyelők sok ezres tábora a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és bibliográfiai munkaközösségének szívet melegítő ajándékát, a VI. kötetét a főváros történetéről szóló irodalom könyvészetének, s ezzel a monumentális mű lényegében be van fejezve. Hátra van még a *Mutató* kötet, de az egyes kötetek igen részletes tartalmi táblázatai a mű kiaknázását eddig is lehetővé tették.

Tizenöt év előtt kezdte el a gyűjtő és szervező munkát egy akkor még kisebb munkaközösség élén ZOLTÁN József főszerkesztő, aki a gyűjtés kereteit és a szerkesztés módszereit két cikkben ismertette a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyveiben. Kilenc évi előkészítő munka után sajtó alól kikerült a II. kötettszámot viselő kötet, főszerkesztője 1963 tavaszán valamennyiünk bánatára örökre elbúcsúzott munkatársaitól. A szerkesztés további feladatait BERZA László vette át s vitte tovább elhunyt Mesteréhez méltó kitartással és hozzáértéssel. 1963 után minden évben — mindössze egy év kihagyásával — újabb hatalmas kötet került a kutatók asztalára. Hogy áttekintésünk legyen és feleslegesen ne fárasssuk a könyvtárost, ha egy-egy kötetét kérjük, ismertetem a mű

szerkezetét és az egyes kötetek megjelenésének évét.

I. kötet. Általános rész. — A legrégibb időktől 1686-ig. (1967.)

II. kötet. Városleírás, városépítés. — Budapest egészségügye. — Budapest főváros. — 1686—1950-ig. (1963.)

III. kötet. Gazdaság. 1686—1950-ig. (1964.)

IV. kötet. Társadalom. 1686—1950-ig. (1965.)

V. kötet. Politika — Közigazgatás 1686—1950-ig. (1966.)

VI. kötet. Kultúra. 1686—1950-ig. (1969.)

A nagy vállalkozást befejező kötet *Mutató* kötet lesz.

Két történeti esemény határozta meg a szerkesztőség döntése szerint a gyűjtött anyag csoportosítását. Az egyik: Buda visszavétele a töröktől 1686-ban és Nagy-Budapest kialakítása a felszabadulás után 1950-ben.

Néhány szó az anyag köteteken belüli rendjéről. Azt, hogy a gyűjtött anyagot nem valamely ismert, vagy — többnyire — nem eléggé ismert szakrendszer rácsai közé szorították, így indokolják a szerkesztők: „a bibliográfia nemcsak a tudósok munkáját kívánja szolgálni, hanem mindazokét, akik a főváros múltjának bármilyen részletkérdése iránt érdeklődnek.” A másik ok, ami elhatározásunkban döntő lehetett: a